

Kokoelmat kotona vai maailmalla? – kirjastojen kokoelmapolitiikan muutos säilyttäjästä saatavuuden varmistajaksi

Jarmo Saarti

Siirtyminen digitaaliseen jakeluun erityyppisissä dokumenteissa merkitsi myös dokumenttien jakelun paradigman muuttumista. Vain parikymmentä vuotta sitten kirjastot elivät vielä maailmassa, jossa pyrittiin keräämään laajoja painettuja kokoelmia omaan kirjastoon ja ajateltiin asiakkaiden tulevan kirjojen luokse. Nopeimmin muutos on tapahtunut niillä tieteenaloilla, jotka julkaisevat tuloksensa kausijulkaisuissa artikkeleina ja jotka jaellaan kansainvälisillä markkinoilla digitaalisina. Näihin julkaisuihin kirjastot eivät enää saa omistusoikeutta, korkeintaan niihin voidaan hankkia käyttöoikeus.

Kirjakulttuurin digitoituminen on myös alkanut, uudet kirjat alkavat Suomessakin vähitellen olla saatavissa digitaalisina. Tieteellisissä kirjoissa digitaalisen kirjan käyttökulttuuri on vakiintunut jo suomalaisissa tieteellisissä kirjastoissa. Usein pelkkien painettujen kirjojen puolestapuhujilta unohtuu se, että painettu kirja on nykyisessä tuotantoketjussa vain yksi näytön ja käyttöliittymän muoto, tosin käyttöliittymänä edelleen toimivin.

Viime vuosina onkin kirjastoissa alettu keskustella kirjastojen muuttumisesta kirjavarastoista välittäjiksi. Samalla kirjojen ostaminen varmuuden vuoksi on vähentynyt ja Suomessakin viime vuosina alkanut korkeakoululaitoksen kehittäminen tieteen erikoistumispuheineen on aiheuttamassa sen, että kukin kirjasto hankkii entistä enemmän teoksia käyttöä varten (from just in case to just in time).

Kilpajuoksu maksullisuuden kanssa

Digitaalisessa julkaisemisessa keskustelu avoimen ja suljetun jakelun välillä on ollut myös kiivasta. Tällä hetkellä näyttää siltä, että sekä OpenAccess-julkaisijat että kaupalliset kustantajat ovat joutuneet muuttamaan ansaintamallejaan niin, että

edelliset ovat joutuneet keräämään entistä enemmän maksuja ja jälkimmäiset ovat avanneet julkiseen käyttöön osia kokoelmistaan. Mihin tämä kehitys johtaa jatkossa, on avoinna.

Kaikkein merkittävin haaste on julkisen talouden tiukkeneminen ympäri maailmaa. Samalla kun aineistojen hinnat jatkavat nousuaan ovat kirjastot joutuneet säästämään aineistokuluissa. Tässä ratkaisuna on esitetty keskitettyä vähän käytetyn - myös uuden - aineiston varastointia ja työnjakoa sekä kokoelmien hankkimisessa etää jakelussa. Samalla tiedonhallinnan haasteet ovat lisääntyneet.

Nopeasti kasvava dokumenttien julkaisemisen määrä ylittää jo nyt ihmisten kyvyn lukea ja hahmottaa uusinta tietoa. La Vallie and Wolf arvioivat vuonna 2005 artikkelissaan, että lääketieteen informatiikan alueella julkaistiin vuonna 2003 melkein 9000 julkaisua. Siten tutkijan pitäisi lukea joka päivä 25 artikkelia, pysyäkseen ajan tasalla oman tieteenalansa kehityksestä.

Mitä kirjastot ovat tehneet kokoelmatyössä?

Kirjastot ovat vastanneet kokoelmatyön ja dokumenttien määrän kasvamiseen useilla tavoilla.

Suomessa suurin projekti lienee e-kirjaston syn-
tyminen. FinELibin avulla on erityisesti yliopis-
tokirjastoissa voitu yhteistyöllä ulkoistaa merkit-
tävä osa paperijulkaisemisesta ja samalla kasvat-
taa kokoelmia ja niiden käyttöä.

Vastaavasti Varastokirjaston avulla on voitu kes-
kittää vähemmän käytetyn aineiston jakelu ja va-
rastointi, joka on sekä vapauttanut tiloja kirjas-
toista että rationalisoinut kokoelmatyötä.

Vanhemman aineiston digitointi ja uuden ai-
neiston digitaalinen julkaiseminen saavuttaa use-
ampia käyttäjiä; esimerkiksi väitöskirjojen käytön
voi sanoa lisääntyneen merkittävästi niiden digi-
toitumisen myötä. Samalla Suomessa on alettu
yhteistyössä kehittää kokoelmien arviointia ko-
koelmatyön perustana.

Elektroninen aineisto muuttaa yhteiskäyttöä

Kokoelmien yhteiskäytölle on olemassa selkeät
pelinsäännöt painetun aineiston kohdalla, kau-
kolainaus toimii ja sen avulla saadaan aineistoa
käyttöön muuallekin kuin kirjaston omille asi-
akkaille. Sähköisissä lehdissä kirjastojen välinen
kaukolainaus on pyritty varmistamaan niiden
hankintasopimuksissa. Myös tietojärjestelmiä on
alettu kehittää - mm. Relais- ja KDK ovat pilo-
tointivaiheessa.

Merkittävimmän haasteen tuo mukanaan säh-
köinen kirja – onko niiden kaukolainaus ja
yhteiskäyttö lainkaan mahdollista ja miten se to-
teutetaan teknisesti?

Yhteiskäytön kustannuksien maksamisessa on
tällä hetkellä kaksi periaatetta. Jotkut palvelut on
säädelty lainsäädännössä maksuttomiksi, mm.
yleisten kirjastojen keskuskirjaston ja maakunta-
kirjastojen yleisille kirjastoille antamat kaukolai-
nat ovat maksuttomia. Varastokirjastolla ja Ce-
lialla on myös säädöksiin taattu maksuttomuus-
periaate.

Korkeakoulukirjastojen kaukopalvelusta val-
tion ja kuntien ylläpitämille kirjastoille, valtion
ja kuntien viranomaisille, sekä kirjastoille, jot-
ka saavat toimintaansa valtionavustusta tai valti-

onosuutta, peritään aineiston lähettämiskustan-
nukset ja tuottamiskustannukset omakustannus-
arvon mukaan. Korkeakouluilla on asetettu kir-
jastoille myös tuottotavoitteita erityisesti korkea-
koululainsäädännön muututtua.

Haasteita kirjastojen yhteistyölle

Kokoelmien yhteiskäyttö säilyy selkeänä haas-
teena kirjastoille. Voimakas taloudellisuus- ja te-
hokkuuspuhe asettaa vaatimuksen taloudellisuus-
den ja tehokkuuden osoittamisesta myös yhteis-
käytössä.

Mitä enemmän dokumentit siirtyvät kirjasto-
jen vallasta kaupallisten kustantajien valtaan di-
gitaalisen jakelun myötä, sitä todennäköisempää
on lisäkustannusten ja käyttörajoitusten mukana
tulo. Tulevaisuutena voi olla jopa hyvin suljettu
käyttöympäristö, jossa vain oman organisaation
käyttäjät voivat hyödyntää tietoresursseja.

Suomalaiselle kirjastolaitokselle on ollut omi-
naista demokratian perusarvojen tukeminen ja
tähän liittyvä vapaa dokumentoidun tiedon saa-
tavuus ja kansalaisten mahdollisuus ja kyvyt käyt-
tää kirjastopalveluita ja niiden kokoelmia. Tämän
järjestelmän ylläpitäminen riippuu myös kansa-
laisten ja poliitikkojen halukkuudesta maksaa
tällaiset palvelut verovaroilla. Kirjastojen tulee-
kin olla aktiivisia poliittisessa vaikuttamisessa ja
niiden palveluiden kilpailukykyisyyden ja tehok-
kuuden osoittamisessa.

Tekijänoikeuslaki on keskeinen kirjastoille

Keskeisintä on myös lainsäädäntöön vaikuttami-
nen. Erityisesti tekijänoikeuslainsäädännössä tu-
lee taata kirjastojen mahdollisuus toimia kirjas-
tomaisesti verkostona. Tämän yhdistäminen te-
kijöiden ja kustantajien intresseihin tuntuu tällä
hetkellä olevan erittäin haasteellista.

Kirjastojen tulee myös jatkaa työnjaon kehit-
tämistä kokoelmatyössä, kokoelmien käyttöön-
saattamisessa ja säilyttämisessä. Näyttää siltä, et-
tä seuraavana askeleena on vähintään eurooppa-
laisen mallin luominen aineiston pitkäaikaisai-

<i>Tehtävät</i>	Dokumenttien säilyttäminen (digitaaliset ja painetut)	Tiedonjärjestäminen (dokumenttien ja niiden sisällön haun mahdollistaminen)	Logistiikka (dokumenttien käytön mahdollistaminen)
<i>Toimijat</i>	Kansainvälinen yhteistyö ja työnjako ja Kansallinen yhteistyö ja työnjako		Kirjastot ja Kaupalliset toimijat ja Lainsäätäjät

Kuva 1. Kokoelmatyön ja tiedonjärjestämisen globaali työnjako

lytykselle ja säilyttämiselle (ks. kuva 1.).

Jollei järkevään työnjakoon päästä, voi seurauksena olla markkinoiden romahtaminen. Rikkaita korkeakouluja on maailmassa vähän ja jos niiden kirjastojen rahat eivät riitä tieteellisen aineiston ostamiseen, myös kustantajille käy todennäköisesti huonosti.

Uusia julkaisumalleja ja tiedonhaun kehittämistä tarvitaan

Kirjastojen tulee olla myös aktiivisia kumppaneita tiedeyhteisön digitaalisten julkaisemiskanavien kehittämisessä. Uudet tieteellisen julkaisemisen tavat ovat vasta syntymässä, mm. wiki-julkaiseminen, web 2.0 ja laaja OA-julkaiseminen. Kirjastojen ei ole varaa antaa tiedeyhteisön kävelä niiden ohi. Tässä kehitystyössä kumppanuus ja asiantuntijuus ovat keskeisiä arvoja.

Kirjastojen tavoitteena tulee jatkossakin olla varmistaa dokumenttien vapaa saatavuus ja ihmiskunnan dokumentoidun muistin säilyvyys. Ja muistuttaa käyttäjiä erityyppisten dokumenttien runsaudesta ja painetun kulttuurin hyvin pitkää historiasta ja rikkaudesta. Tässä työssä tietojärjestelmien sisällönanalyysin ja erityyppisten tietomassojen suodattamisen välineiden kehittäminen ovat keskeisessä asemassa. 📖

Tietoa kirjoittajasta:

*Jarmo Saarti, kirjastojohtaja
Kuopion yliopistonkirjasto
email. jarmo.saarti@uku.fi*